

CZESLAW MILOSZ

Sok vallás lármájáról

Isten meghalt — Nietzsche

Nietzsche meghalt — Isten

(felirat egy plakáton a Berkeley egyetem közelében)

Csak az Isten válthat meg engem, mert feléje törekedvén felülemelkedem önmagamon, és igazi lényegem nem bennem van, hanem fölöttem. Akár egy pókocska, kapaszkodom fölfelé a fonálon, és ez a fonál onnan indul ki, ahonnan jöttem, és ahol a hozzám második személyben szóló Te van. Amit Amerikában vallási megújodásnak neveznek, az független a mezőgazdasági, preindusztriális közösségek által elfogadott alapelvektől. Nem sokat értenének meg belőle azok a zord ateisták sem, a fordított módon vallási fanatikusok, akik annyi országban sanyargatják az egyszerű embereket azért, amiért azok szeretnék megtanítani a gyerekeiknek, hogyan kell keresztet vetni. A használatos fogalmak többértelműsége azonban oly nagy, hogy pusztán ezek zúrzavara is elemzésre kellene, hogy készítsen. Ez mégis ritkán fordul elő, bizonyos akadályai vannak. Elhatározásomhoz híven alámerülök a homályos közegbe, ahol csak vakon tapogatózva lehet mozogni.

Isten mindenütt megtalálható, akárcsak a mindennapi higiénia kellékei és az orvosságok, a dollárérméken is ott az Isten, *In God we trust*, a nemzeti Isten, a megállapodott rend biztosítója, aki segíti azokat, akik hisznek benne, sokasítja juhaikat és tevéiket vagy gépeiket, megbünteti a hitetleneket és azt parancsolja, válasszunk: vele vagy ellene; pártolja a felosztást: mi a tisztességesek — ők, az istentelenek. A nemzetek és egyének gazdagsága az Istenhez való viszonyunknak, az engedelmisségüknek és az erényességüknek külsődleges bizonyítéka, a nyomor belső fogyatékoságról árulkodik, a vétkek súlyosságát tanúsítja. A templomba járással azt bizonyítjuk szomszédainknak, hogy olyanok vagyunk, akikben meg lehet bízni, mert vagy okkal vagyunk hálásak Istennek, vagy a szertartáson való részvételünkkel tanúsítjuk, hogy az isteni Gondviselés megóv a bukástól. Sajnos, ennek az Istennek tartalma egyre levegősebb, és a szószerkekről, nyilvános tribünökről elhangzó neve olyan üres, mint a római császárság isteneinek neve, egyedül a hagyományos értékek iránti tisztelet kifejezésére alkalmas. Sőt: ezt az Istent egyre több ember gyűlöli, ez az Isten nevetségessé teszi önmagát, nyugalmazott Jupiter, régimódi szokásokkal, akinek a létezését senki sem veszi szó szerint.

A vallások sajátos felépítésű egységek, és ellenállnak a körülöttük végbemenő változásoknak, mint ahogyan a templomtorony áll egymagában a gépkocsiktól rázkódó téren. Csakhogy a környékbeli nyüzsgő forgalom kikezdi a tornyot,

fokozatosan mállani kezd, s ahogyan a templom nem a település központja többé, úgy a vallás is, amely valaha egészet alkotva magába foglalta a filozófiát, a tudományt és a művészeteket is, elkülönült ezektől, és az új egységek már nem kedvezőek számára. A civilizáció, amelyben élek, ellentétes a vallással, és a látszatok megóvása, a nagyszerűen szervezett egyházak sokasága, gazdasági hatalma bántón fokozza az általános áttekinthetelenséget. Minden egyes napom töméntelen észrevétele gyakoroltatja velem az ellen-vallást, és ezt nem tulajdoníthatom a hatalmas neonfeliratok számomra érthető szándékának, amellyel betonspirálok, az autótemetők összepréselt ócskavasa, a gyárak, a hám-ló vakolatú bérházak baljós tájképében hirdetik: Jézus megment a bűntől. Ha ezt nem emberek állították fel, akkor kicsoda? Ők — meg nem is ők — ők, az önmaguktól megfosztottak, akiket foglyul ejtett egy egymásból kölcsönösen merített beteljesülések megkövült váladéka. Bekapcsolom a rádiót az autóban, és a dzsesszel és konkrét zenével együtt áradó prédikációk, átkozódások és felhívások érthetetlen lármáját megint csak nem tudom az emberhez, mint értelmes lényhez kapcsolni. Elsöprik a bizalmamat, odavész a másokkal közös nyelv, a többiekét, az egyéni magatartásukat, egy bizonyos állatfajként kell kezelni, egyszerűen vannak és kész, és ez a tolerancia az emberi világot a tehetetlenség, az akaratnélküliség, a természet világává változtatja. Az ókori Rómára gondolok tehát, és úgy érzem, bezárult a kör: néző vagyok akkor, amikor ott már elkészült a talaj a kereszténység számára, holott az mostanra már csak a halódó kultuszok egyike. Így tombolhatott Rómában is az egymással versengő istenek lármája, akikről mindenki tudta, hogy belül üregek, hogy csak retorikai szólamok, és minél jobban terjedt ez a tudás, annál mohóbban kapaszkodtak a formába, a tisztán nyelvi formába, amelyet azért használtak, hogy kölcsönösen megerősítsék egymást a szertartást illetően.

Ez azonban csak felszínes értelmezés, ezek a kategóriák túl általánosak, elsikad belőlük valami lényeges. Nem formálhatok jogot a kibic biztonságos helyére, ha minden konformista alkalmazkodáson túl ott van az egyedi ember, férfiak, nők, akik részt vesznek az istenimádásban, és mivel egészen mások, mint én, nem tudhatom, mit éreznek és gondolnak ilyenkor. Mindenki nyitott, befogadásra kész, ki van téve a tudományban és technikában fogant képek öntudatlan befogadásának, a legkisebb gép is, amelyet használunk, világnézetet tartalmaz, így tehát mindenki, emberi mivoltából eredően, alapvető szükségletből, hódolni vágyó lény, és az ebből adódó ellentmondás az én ellentmondásom is. Nem találok semmi szégyellnivalót abban, ha bevalljuk, hogy készségünk az istenítésre önnön személyünkkel való törődéssel párosul. Csak akkor volna ez szégyellnivaló, ha az emberi lét nem az volna, ami, azaz eleve megfosztottság, lemondás, tehetetlenség, elviselhetetlen teher, amelyet vaksággal elegy heroizmussal mégiscsak cipelünk. Olyan Istenre vágyom, aki rám tekint, aki juhaimat és tevéimet sokasítja, aki szeretni fog engem és megsegít balsorsomban, megment a haláltól, a megsemmisüléstől, akinek nap mint nap kifejezhetném hódolatomat és hálámat.

Az Istennek szakállasnak kell lennie, az égi mezőkön sétálnia. Swedenborg nem hiába bizonygatja, hogy a mennyekben különösképp sok afrikaival találkozott, ugyanis ők naivul jóságos aggastyánnak képzeltek el az Istent. Csak az emberszerű Teremtő emel ki bennünket a kövek és a vizek közül, valamint minden egyéb élőlény közül, egyedül az Ő szája adhat ki jelentéssel bíró hangot, csak az ő füle hallhatja a beszédünket. Ha voltak is törekvések, amelyek tiltották, hogy őt megjelenítsük — hiszen Aquinói Szent Tamás, akit kínzott nyelvünk elégtelensége, azt ajánlotta, hogy csak azon gondolkozzunk el, mi nem lehet az Isten —, az emberek úgy csinálták, hogy Isten elérhetetlenségét ne veszítsék el,

konokul vissza-visszatértek a faragott és festett képeikhez, különleges tisztelettel övezve a férfi ruhát vagy női ruhát viselő Istenséget, Krisztust, az Istenanyát. Még az Ószövetség Jehovája is, nagyon jelenvaló volt dühkitöréseivel és szeszélyeivel, láthatatlanul, az égő csipkebokor lángjától takartan is, mint hang, mint kinyilatkoztatás. A világmindenségről alkotott fogalmakban beállt változás — amely Kopernikusszal kezdődött — idézte elő, hogy egyre nehezebb volt fenntartani az istenség érzékelhetőségét, bár a tetejét és alját vesztett világűr nem azonnal gyökerezett meg a népi képzeletben. Ma ez a tér (késéssel newtoni) mindenkire kényszerítően hat, és megnehezíti az egy Istenre, mint az egyetemes viszonyítási pontra való hivatkozást, mintha ez az egy Isten egyetlen gyújtópontba sűrűsödne. Egyébként bármilyen Ő soha nem elégítette ki a Gondviselés utáni vágyamat. Állok az úszómedence szélén és látom, a szél belesodor a vízbe egy kis ganajtúró bogarat. Ügyetlen evickelésétől felborzolódik a napfényben csillogó vízfelület, alatta az áttetsző kék mélység, egészen a medence alján lévő csempéig. Odadobok neki egy falevelet, de ő ahelyett, hogy belekapaszkodna, vakon kapálódik a lábaival, és a falevél a keletkező áramlattól tovasodródik. Ez elkedvetlenít, már felöltözök, nem fogom kimenteni, és ha egy negyedóra múlva visszatérek ide, a bogár már halott lesz. Talán a végzetem előképe ez. Hallatlanul sok lényt irányít a véletlen, és ha feltételezzük is, hogy ott vannak mellettem a számomra ismeretlen felsőbb lények, mint ahogyan én is ismeretlen vagyok a ganajtúró bogár számára, és hogy vannak irtalmas gesztusaik, a találkozás akkor is a véletlenen múlik, mint ahogyan a véletlenen múlik, hogy a bogár nem él az általam felkínált lehetőséggel. Mivel a Föld elveszítette a menny és a pokol közötti térség privilégiumát, az ember pedig elveszítette a kiválasztottság privilégiumát, mivel mindent a hűvös okság törvénye ural, amely az egyéni sors viszonylatában a véletlenszerűség jegyeit mutatja, nem sok remény marad, hogy én másként végzem, mint a ganajtúró bogár. Amennyiben a ganajtúró bogár nem halhatatlan, engem bánt — mert úgy érzem, jogtalanul bitorlom — a lelkem halhatatlansága.

A vallásnak van egy külön birodalma a megnevezhetetlen számára. A jelképeinek mégis folyvást újja kell születniük a képzeletben, új nedvekre és vérre van szükségük. Az elerőtlenedett képzelet körülöttük kering, de nem tudja életre kelteni őket úgy, hogy egyéni elhivatottságomhoz kapcsolódjanak, holott egyedül ez hatékony. Ez szüli a megalapozottság érzésének hiányát — sehonnan se jövök, és sehová se tartok — és ezt nem könnyű elviselni. A „visszatérést a valláshoz” ma már valószínűleg kevésbé a társadalmi konformizmussal, mint inkább a félelemmel magyarázzuk; a hagyományos formák felbomlásával szemben viselkedünk úgy, *mintha* valóságos volna mindaz, amit a vallás, a titok őrzője, tanít. Felfüggesztjük ítéletünket, és a többiekkel együtt énekeljük a templomban a zsoltárokat, miközben a fő hajtóerőnk a kétség, hogy ilyen bonyolult dolgokat képesek vagyunk-e egymagunk megoldani. Csak *nekem* vannak nehézségeim, csak az *én* agyam üres, ahányszor megpróbálok kihámozni valamit mindebből. A többieknek itt körülöttem bizonyára nincsenek ilyen nehézségeik. Eközben valamennyien, bár nem hiszem, ugyanezt gondolják rólam. Ilymódon mindannyiunk hitetlenségéből halmozódik föl a kollektív hit.

Csakhogy én, a bőröm határai közé zárt, elpusztítható és elpusztíthatósága tudatában lévő lény, beszélő lény vagyok, tehát szükségem van egy Te-re, akihez fordulhatnék, nem tudok a fellegekhez és a kövekhez beszélni. A létező vallások csak részben csillapítják ezt a vágyat, amely annyira emberi, mint a beszéd, vagy egyáltalán nem csillapítják. És akkor az egész civilizációt átjárja a vallásos várakozás és keresés aurája.

Bojtár Endre fordítása